

УДК 338.439

В. Г. Настич

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Проведено аналіз основних складових споживчого аспекту продовольчої безпеки, розглянуто основні методи удосконалення системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки та визначено напрями політики держави.*

***Ключові слова:** продовольча безпека, національна безпека, агропромисловий комплекс, харчова промисловість, система безпеки.*

***Summary.** The analysis of the main components of the consumer aspect of food security, the basic methods of improving the system of state regulation of food security and identified areas of policy.*

***Key words:** food security, national security, agriculture, food industry, security system.*

Постановка проблеми. У наш час актуальною є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Це поняття міцно ввійшло у коло загальносистемних категорій у кінці ХХ ст. Воно охоплює низку проблемних завдань, які зумовлені ризиками і невизначеністю в різних сферах діяльності держави. Національна безпека будь-якої держави будується на економічній безпеці, однією з найважливіших складових

якої є продовольча компетентність. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відновлення.

Для України проблема забезпечення продовольчої безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється сучасним станом розвитку агропромислового комплексу, нарощування виробництва у якому відбувається переважно екстенсивним шляхом.

©В. Г. Настич, 2015

Продовольча безпека має розглядатися у рамках країни в цілому та в регіональному аспекті зокрема, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем окремих територій, демографічною ситуацією. Задоволення потреб у продовольстві має здійснюватися стосовно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на суб'єкти держави, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення якісним продовольством.

Вищеназвані обставини роблять актуальним спеціальне дослідження регіонального рівня забезпечення продовольчої безпеки з метою виявлення специфічних для нього чинників і механізмів, уточнення критеріїв і показників, що характеризують продовольчу безпеку. Вирішення цих питань дає змогу розробити окремі механізми реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні та визначити пріоритетні напрями її забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням продовольчої безпеки займалися відомі вчені, серед яких слід виокремити Л. Канторовича, А. Маршалла, Д. Рікардо, А. Сміта та ін. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні учені.

Вагомий внесок у теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки України внесли такі фахівці, як В. Р. Андрійчук, В. І. Богачова, П. П. Борщевський, В. С. Балабанов, Ю. Д. Білик, Б. М. Данилишин, Л. В. Дейнеко, О. І. Гойчук, С. М. Кваша, П. Т. Саблук, В. Г. Ткаченко та ін.

Як відомо з трактування Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) — світової організації, що опікується сільським господарством і продовольством, ще у 1996 році визначено: «продовольча безпека забезпечена у тому випадку, коли усі особи в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до безпечного й повноцінного продовольства, достатнього, щоб задовольнити свої фізіологічні потреби і переваги, які необхідні для активного та здорового життя» [1].

Вітчизняні науковці, зокрема В. Бойко, В. Власов, Б. Пасхавер, досліджуючи проблему підтримання прийняттого рівня продовольчої безпеки, справедливо зазначають, що головною компонентою здоров'я нації, нормального відтворення людського потенціалу є доступне збалансоване харчування на основі екологічно чистої продукції. У центрі проблематики продовольчої безпеки стоїть людина — громадянин країни і споживач. Можна сказати, що майбутнє держави, яка ставить за стратегічну мету досягнення стабільності економічного розвитку, нерозривно

пов'язане з її здатністю підтримувати власний замкнений цикл виробництва продуктів харчування.

Нестійка динаміка розвитку АПК, внутрішнього продовольчого ринку, а отже, і споживання населенням основних продуктів харчування свідчать про наявність численних суперечностей, які потребують якнайшвидшого розв'язання. Від рівня мобільності та успіху перетворень залежить здатність держави підтримувати одну з найважливіших складових економічної безпеки — продовольчу.

Стратегічною першоосновою існування будь-якого способу виробництва є зростання виробництва продуктів харчування [2, с. 11]. Без цих найцінніших ресурсів нації неможливе її існування, а тому як сам стан, так і механізм забезпечення продовольчої безпеки як системи життєзабезпечення країни є визначальним і важливим чинником для формування системи економічної і національної безпеки держави.

На думку науковців, продовольчу безпеку слід розглядати через призму кількох складових. По-перше, забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, а також її регіонів пов'язано з гарантованим стійким і достатнім рівнем виробництва продовольства, що у повному обсязі забезпечує запити її населення. По-друге, продовольча безпека може бути досягнута тільки тоді, коли гарантовані фізичні й економічні умови населення при доступі до продовольства. По-третє, з метою досягнення продовольчої безпеки продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно й у достатній кількості поставлятися як на регіональні, так і світові ринки. І останнім елементом продовольчої безпеки є забезпечення населення доброякісним продовольством, що не наносить шкоди його здоров'ю.

Такий підхід вказує на те, що повинні забезпечуватися не тільки виробництво достатньої кількості високоякісного продовольства, але й підтримка адекватних і безперервних поставок сільськогосподарської продукції як на регіональні, так і світові ринки.

Іншими словами, продовольча безпека досягається за наявності відповідних систем та механізмів, що гарантують достатній обсяг виробництва і поставок продовольства й адекватно реагують на ризики, що можуть викликати перебої в цій сфері. Важливо й те, що у вирішенні питань продовольчої безпеки необхідна тісна взаємодія всіх регіонів.

Метою дослідження є вивчення загального стану та проблем забезпечення продовольчої безпеки України, а також визначення напрямів політики держави і розробка методів удосконалення системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблема продовольчої безпеки завжди посідає провідне місце у загальній національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'язковою умовою й передумовою соціальної та економічної стабільності держави.

Продукти харчування є важливими та незамінними в життєдіяльності людини. Тому розвиток харчової промисловості і сільськогосподарська продукція, що є основою харчування, виступають демографічним чинником. Цей чинник є основним для забезпечення природних потреб людини. Звідси вивчення проблем продовольчої безпеки має значну актуальність.

На сьогодні для України головним пріоритетом забезпечення належного рівня продовольчої безпеки є насичення ринку власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією. Основою сільськогосподарського виробництва є рослинництво і тваринництво, оптимальні параметри існування якого можливі тільки в тандемі природно-технологічного розвитку як рослинництва, так і тваринництва.

У міжнародних угодах визначення продовольчої безпеки має таке трактування: «це такий стан економіки, за якого всім і кожному гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших продуктів у якості, асортименті і обсягах, достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я і відтворення населення країни» [3, с. 348].

Система національної продовольчої безпеки базується на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності та якості. Саме їх у першу чергу необхідно враховувати під час формування державної політики щодо продовольчої безпеки. Також мають забезпечуватися: ефективний розвиток харчової промисловості, зовнішньоекономічна діяльність у сфері харчової промисловості, формування доходів населення, гарантування збалансованого і якісного споживання.

Продовольча безпека країни залежить головним чином від стану розвитку аграрної сфери економіки. Глибока криза аграрного сектору й усього АПК погіршила продовольче забезпечення країни, сировинну базу легкої і харчової промисловості. Скоротився і якісно знизився раціон харчування основної маси населення.

Одним із факторів стабільності продовольчої безпеки є формування відповідних регіонів з наданням відповідних прав щодо її забезпечення. Політологи, соціологи, економісти, спеціалісти всіх рівнів управління України схильні до думки, що процес створення потужних регіональних формувань у майбутньому набере чітких ознак і стане досконалішим елементом розвитку нашої держави [4, с. 10].

Визначення сутності продовольчої безпеки завжди пов'язане із забезпеченням життєді-

яльності людини, що у свою чергу характеризується станом її здоров'я. Тому О. В. Кочетков та Р. В. Марков [5, с. 147] запропонували реальне уявлення про дійсну продовольчу ситуацію в країні отримувати через порівняння існуючого рівня споживання з граничними рівнями споживання. З цією метою ці автори розробили класифікацію рівнів продовольчого забезпечення населення, побудовану за принципом відповідності продовольчого забезпечення до завдань збільшення народжуваності, збереження здоров'я, активної життєдіяльності людини та досягнення максимально можливої в сучасних умовах середньої тривалості життя. Згідно з цією класифікацією виокремлюють сім рівнів продовольчого забезпечення населення в країнах:

I рівень — катастрофічний. Передбачає добове споживання на одну людину 1500–1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1520 ккал потрібно розглядати як голод).

II рівень — критичний. Середньодобове споживання становить 1800–2200 ккал на особу і достатнє для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

III рівень — мінімальний. Середньодобове забезпечення 2300–2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які унеможливають появу голоду. II і III рівні треба розглядати також під час планування забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах.

IV рівень — достатній. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800–3600 ккал на одну людину, проте воно не збалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості.

V рівень — раціональний (нормативний). Середньодобове споживання перебуває у межах 3300–3600 ккал на одну людину. При цьому раціон збалансовано білками, вітамінами та іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання треба використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI рівень — оптимальний. Споживання відрізняється не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а і передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення загалом та середню тривалість життя для країни, покращують здоров'я.

VII рівень — перспективний. Це досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дасть змогу вдоско-

налювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя.

Для визначення критеріїв продовольчої безпеки в країні треба ввести державну систему норм споживання, що регламентувала б основні нормативні рівні споживання населення: раціональний (нормативний), який використовується для соціально-економічних розрахунків, і мінімально необхідний — для гарантованого забезпечення населення в надзвичайних ситуаціях [6, с. 71].

Усі потреби людини в узагальненому виді можна поділити на 13 основних груп, серед яких на першому місці є продукти харчування, питна вода та безалкогольні напої, що споживаються вдома; на другому місці — ті самі групи товарів, але за умови їх споживання у закладах готельно-ресторанного господарства [7, с. 357].

Основними причинами продовольчої залежності країни можуть бути:

1) дефіцит продовольства і низький рівень платоспроможного попиту, що обумовлюють незбалансованість внутрішнього продовольчого ринку за попитом і пропозицією;

2) залежність внутрішнього ринку від імпорتنих поставок продовольства, неконкурентоспроможність національного агропромислового комплексу;

3) низька конкурентоспроможність продукції за якістю або ціною за умов достатності продовольства власного виробництва;

4) нерозвиненість зовнішньоекономічних зв'язків, замкнутість внутрішнього продовольчого ринку;

5) низька ефективність діяльності суб'єктів господарювання в АПК;

6) перетворення експорту продовольчої продукції на самоціль розвитку агропромислового комплексу;

7) зростання зобов'язань із покриття зовнішнього боргу при нестабільному курсі національної валюти [8, с. 108].

Механізми політики забезпечення продовольчої безпеки повинні здійснюватися на державному рівні, оскільки її забезпечення неможливе без централізації і координації дій всіх учасників цього процесу. Тому система продовольчої безпеки регіону повинна враховувати пріоритетність загальнодержавних інтересів у цій галузі, єдність і взаємозв'язок регіонального і національного відтворення і не ставити під загрозу продовольчу безпеку інших регіонів при реалізації власних інтересів.

Якщо ретельно проаналізувати всі загрози продовольчої безпеки, то зрозуміло, що захист від них єдиний — нарощувати власне виробництво. Але головна загроза продовольчої безпеки полягає в тому, що у населення не вистачає стимулів

займатися сільським господарством. Цілі галузі сьогодні є нерентабельними.

В агропромисловій політиці важливу роль мають відігравати регіональні аспекти, необхідність чіткого врахування природнокліматичних особливостей кожної зони, пристосування до них виробничих і ринкових систем. Це стосується не лише розміщення і розвитку галузей рослинництва і тваринництва, спеціалізації, кооперації та інтеграції великого, середнього і малого агробізнесу з визначенням через ринковий попит оптимальних розмірів конкретних виробництв. Мова йде про структурні і якісні ринкові перетворення регіональних моделей АПК з обґрунтуванням проектів не тільки окремих об'єктів, а й усієї регіональної мережі фермерських, кооперативних, корпоративних, спільних з іноземним капіталом господарських систем, переробних підприємств, баз сировини і готової продукції, розташування транспортних артерій і засобів, мережі сучасних структур обслуговування, продовольчих магазинів і супермаркетів, тобто про формування цивілізованих регіональних ринків.

Успішне втілення нової аграрної політики дозволить вирішувати комплекс завдань, поставлених перед АПК щодо створення для трудівників села належних умов життя і праці, підвищення рівня забезпечення населення основними продуктами харчування високої якості, розширення експортної орієнтації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, підвищення його надійності та забезпечення розвитку на рівні передових в аграрному відношенні країн світу. Виконання усього наміченого комплексу завдань сприятиме вирішенню проблем досягнення продовольчої безпеки нашої держави.

Висновки. Продовольча безпека має національний характер, їй притаманна комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, від того, яка складова продовольчої проблеми набиратиме на тому чи іншому етапі пріоритетного значення, завдання її забезпечення модифікуються разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

У центрі продовольчої проблематики знаходиться, перш за все, споживач-громадянин країни, а ключ до розв'язання продовольчих проблем — динамічний розвиток вітчизняного АПК. Разом з тим тут є ще багато проблем.

Останніми роками все більший вплив на розвиток ідей продовольчої безпеки справляє концепція сталого розвитку, яка передбачає взаємозв'язок і дотримання раціональних пропорцій дії економічних, екологічних, технологічних і соціально-демографічних чинників на сільськогосподарське виробництво.

Забезпечення продовольчої безпеки на кожному рівні зумовлюється внутрішніми (економіка певного рівня, у тому числі доходи, обсяг і структура споживання) і зовнішніми (стан продоволь-

чої забезпеченості вищого рівня) чинниками. На стан внутрішньої продовольчої безпеки кожного рівня частково впливає продовольча безпека нижчого рівня ієрархії.

Продовольча проблема належить до категорії глобальних. Для розв'язання продовольчої проблеми недостатньо зусиль окремої держави, а потрібно добре налагоджене співробітництво всіх країн, незалежно від їх суспільного ладу.

Література

1. FAO 1996. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/wfs/final>.
2. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2003. — № 6. — С. 9–16.
3. Гойчук О. І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О. І. Гойчук // Загальні проблеми економіки. — 2003. — № 12. — С. 12–18.
4. Сільське господарство України за 2007–2012 рік. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm.
5. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. — 2002. — № 9. — С. 142–158.
6. Лукінов І. І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України / І. І. Лукінов, П. Т. Саблук // Економіка України. — 2000. — № 9. — С. 62–81.
7. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія / О. І. Гойчук. — Житомир : Полісся, 2004. — 348–359 с.
8. Зеленська О. О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні / О. О. Зеленська // Вісник ЖДТУ. — 2012. — № 1(59). — С. 108–112.